

Anmeldelse

Flemming Chr. Nielsen, *Sort hedder en sten. Mellem hedenskab og kristendom i 1000 år*, Forlaget Bindselev, Fredensborg 2018, 276 sider, kr. 249, 95.

Journalist og forfatter Flemming Chr. Niensens populærvideenskabelige bog angår kampen mellem hedenskab og kristendom. Dens emne er altså af indlysende relevans for RvT. Bogen er netop nu aktuell i 3. oplag; der er altså en betragtelig interesse for den, og også af den grund bør den anmeldes her i RvT.

Bogens hovedargument er, at på trods af et regeringsgrundlag fra 2016, der definerer Danmark som et kristent land med en tusindårig kristen kulturarv, og den store Jellingstens udsagn fra 900-tallet om at Harald Blåtand kristnede danerne, er en stor del af den danske befolkning i århundreder forblevet upåvirket af dette og har fortsat en hedensk tilværelse. Bogen er et forsøg på at spore og skrive disse "aldrig integrerede" (s. 10) historie. Dette projekt forfølger forfatteren gennem bogens nogenlunde kronologisk strukturerede 18 kapitler, hvoraf hvert (med undtagelse af bogens sidste) er centreret omkring en bestemt kilde eller kildetype og dedikeret til belysningen af et aspekt af danskernes hedenskab fra vikingetiden til 1800-tallet. Man får som læser fornemmelsen af et langt forudgående researcharbejde. Nielsen demonstrerer et stort overblik over et, bogens begrænsede længde taget i betragtning, imponerende stort og forskelligartet kildemateriale spændende fra runeindskrifter, stednavne, middelalderens landskabslove, folkeviser, sagaer og historiske krøniker til gamle kalenderbemærkninger, ordsprog og lokale sagn optegnet af 1800-tallets folkemindesamlere. Bogen er hertil forsynet med sort-hvide fotos af mange af de præsenterede kilder og en kildeliste.

Forfatteren veksler i kapitlerne mellem primært at samle og gengive andre forskeres arbejde og at fremsætte sine egne, ofte dristige, tolkninger. Bogen indledes med fire kapitler, som tager udgangspunkt i de skriftlige kilder til kristningen i de forskellige nordiske lande og det førkristne verdensbillede, som måtte vige. Nielsen skildrer bl.a. Olav Tryggvesøns voldelige kristning af Norge, og munken Widukinds beretning om Harald Blåtands omvendelse ved Poppo's jernbyrd udlægges som kristen manipulation og propaganda. Niensens pointe i disse indledende kapitler er, at denne kristning som magtpåbud fra oven afføder en modstandsbevægelse af grupper og individer, som holder fast ved de førkristne skikke. De næste kapitler angår den tavse tid efter kristendommens officielle indførelse, hvor spor efter fortsatte udøvere af den førkristne religion ikke er nemme at finde i samtidens skriftlige kilder. Så her søger Nielsen svar i alternative kilder, nemlig i det, han med reference til Émile Durkheim

og Maurice Halbwachs kalder "erindringskulturen" (s. 67), dvs. bondekulturens kollektive, mundtlige tradition, nedskrevet af folkemindesamlere som Evald Tang Kristensen og J. M. Thiele. Nielsen tolker sagn om bjergfolk, der kaster sten mod kirker og river dem ned om natten som symbolske erindringer om en reel hedensk modstand mod kirkebyggeriet i kristendommens første århundreder i landet. Sagnetes trolde, bjergfolk og underjordiske identificeres som "Kristendommens fjender" (s. 80), fredløse hedninge. Disse hedninge fordømmes i middelalderens lovtekster og fortrænges til en tilværelse i samfundets yderkanter, hvilket leder Nielsen frem til dette citat, som kan stå som en slags delkonklusion: "Danmark er spaltet mellem det formelt kristne flertal og de fordrevne minoriteters parallelsamfund" (s. 86).

Denne pointe er gennemgående i de følgende kapitler, hvor Nielsen søger at vise, at der heller ikke skal kradses dybt i den formelt kristne overflade for at afdække det underliggende hedenskab. På trods af kirkens fordømmelse falder folkets flertal, så snart kontingensfølelsen truer, tilbage til at sværge ved gamle guder, eller man allierer sig med de fordrevne hedninge. I kapitel 9, som samler eksempler på, hvad man kunne kalde "hverdagsmagi" i helbredelses- og forbandelsesformler, demonstrerer Nielsen f.eks. hvordan disse formlers indhold kan fastholdes over flere hundrede år. Det er i dette kapitel at bogens umiddelbart kryptiske titel inddrages. Sætningen "Sort hedder en sten" stammer fra en helbredelsesformel på en runestav fra Ribe omkr. år 1300. Nielsen afviser at formelen skulle være kristen, da den ud over Sankta Maria og Gud Drotten også påkalder andre magter som jorden, himlen og den sorte sten (s. 156).

Man kan undre sig over at Nielsen ikke tilkender reformationstiden en mere nævneværdig plads i sin bog end sidebemærkninger. I hvert fald virker springet fra middelalder til 1700-tallet lidt brat i den ellers kronologiske kildegennemgang. En prominent plads får derimod biskop Erik Pontoppidan, en af pietismens hovedkræfter, som i sin *Fejekost* af 1736 kalder sine medpræster til aktion i at udfeje almuens hedenskab. Eller rettere sagt, Pontoppidans og *Fejekostens* mission fik i Nielsens optik netop ikke en mærkbar effekt. Præsterne tordner forgæves mod bøndernes skikke, som påvirket af pietisme og oplysningstid, bl.a. i form af apotropæiske dyreofre, fortsætter langt op i 1800-tallet.

Kapitlerne 13 til 16 er dedikeret til specifikke førkristne gudeskikkelsers efterliv i erindringskulturen: Nielsen sporer et muligt levn af Thor-kult i kalenderes tabu-regler om at undgå arbejde på en torsdag og i de såkaldte tordensten, som anvendtes som apotropæisk middel mod lynnedslag. Bønder i pengesnød forskriver sig til Odin i 1600-tallets Sverige, og i Danmark overtager Valdemar Atterdag muligvis Odins funktioner i forestillingen om Den vilde jagt. Og endelig påkaldes Loke (måske) i en sygdomsformel i Lincolnshire så sent som i 1860. Selvom alle disse kilder er publiceret og tolket før, vil mange, måske særligt ikke fagkyndige læsere, sandsynligvis finde nye og overraskende indsigter her.

I sidste kapitel "Troen der udeblev" (s. 251-65) konkluderer forfatteren, at det ikke blev kristendommen eller den åndelige oplysning, men industrialiseringens elektriske lys, som i sidste ende fik has på resterne af hedenskabet. Nielsen overfører afslut-

ningsvis det historiske perspektiv til et samtidspolitisk ved at tilslutte sig Søren Kierkegaards pointe om at et spidsborgerligt "kristent hedenskab" blot har afløst hedenskabet som flertallets uofficielle religion i Danmark (jf. s. 255). Med denne stikpille kan Nielsen afrundende retorisk spørge: "om et land kan være på vej mod afkristning, før det har nået at blive kristnet?" (s. 262).

Bogen er generelt velskrevet, levende og engageret formidlet i en essayistisk skrivestil og et poetisk, dog flere steder grænsende til fabulerende sprog. Men den forførende formidling er desværre også en af bogens største svagheder set fra et religionsvidenskabeligt synspunkt. Dette hænger bl.a. sammen med forfatterens forestillinger om og fremstilling af kristendommen og dermed hans religionsforståelse generelt. Bogen er præget af forfatterens polemiske holdning til kristendommen, der som magtens undertrykkelsesredskab næsten får træk af en konspirationsbevægelse, der har kunnet formulere sin egen danmarkshistorie, fordi den har siddet på skriftkulturen og ressourcerne. Dette træder frem i et bombastisk ordvalg beregnet på at chokere og provokere: kirken bedriver "Tankekontrol og spionage" (s. 91) i lægfolks liv, og de udøbte benævnes med et ord lånt fra Vilhelm Grønbech som "Krist-trodsere" (s. 25). På denne måde er bogen i sin helhed og hvert enkelt kapitel nærmest opstillet som en krimigåde, hvor graverjournalisten i obskure sagn kan finde sporene af den gemte og glemte blodige kamp mellem kristne og hedninge, som har dryppet henover siderne i danmarkshistorien. Nielsens fremstilling skævvrider billedet af en virkelighed, som sandsynligvis var langt mindre radikal. Dette resulterer desværre i at forfatterens forsøg på at nuancere fortællingen om Danmark som et kristent land kommer til at fremstå ligeså unuanceret. Det er tydeligt at Nielsen, når han i forordet definerer et gudsforhold som beroende på "inderlighed og afgørelse. Tro kan ikke hentes fra en upersonlig arvekonto" (s. 13) og når han i konklusionen benytter Kierkegaards skelnen mellem "kristendom" og "kristenhed", hvoraf den sidste negativt betegner kirkens praksisside, som ligger langt fra autentisk kristendom (s. 254), grundlæggende har en meget snæver pietistisk religionsforståelse.

Dette kommer også frem i Nielsens brug af ordet "hedenskab", der ligeledes mangler nuancer. Nielsen benytter begrebet om et væld af skikke og forestillinger, som ikke i streng forstand falder ind under kategorien kristendom og som i hverdagssproget ofte høres beskrevet synonymt med termer som "overtro" og "folketro". Det billede, man møder hos Nielsen, er en landalmue, som igennem århundreder i det store og hele har været uberørt af tiden og levet i ubrudt kontinuitet fra den førkristne religion. Et sådant kontinuitetsperspektiv er problematisk, og Nielsen lader her til i for høj grad at tage udsagn om folkets manglende kristendom fra pietister som Pontoppidan og Johannes Ewald for pålydende. Intet peger således på at bønder fra middelalderen til 1800-tallet ikke har forstået sig selv som kristne. Desuden har Nielsen tilsyneladende en gennemgående forestilling om, at kristendommen forblev uforståelig for flertallet af nordboer og ikke tilbød et alternativ til den førkristne velsignelsesreligion (f.eks. s. 53). Nielsen har således på den ene side blik for, at der grundlæggende er tale om to forskellige religionstyper (hhv. en præ-aksial og en post-aksial), men hvad han har ikke blik for, er nuancerne og lighederne mellem religionstyperne.

I stedet for at anskue bogens titeleksempel, Ribe-formlen, som "hedensk" parallelkultur, er det således nok mere frugtbart at se den som indlejret i et overordnet kristent system, der kan rumme både elitære og folkelige behov.

Hermed må Nielsens hovedtese siges at være ukontroversiel idet han ligger under for en meget moderne 'webersk' opfattelse af religion som adskilt fra andre domæner af samfundslivet. Hans forestilling om, hvad det vil sige at 'kristne' et land er urealistisk, og i dette perspektiv kan det nemt hævdes at intet land eller folk nogensinde har været kristent. Med en så snæver religionsdefinition må Nielsen uvægerligt komme til samme konklusion som Martin Luther, der i skriftet *Den verdslige øvrighed og lydighedens grænse* fra 1523 bemærker at: 'De kristne bor langt fra hinanden, som man siger'.

Sammenfattende er *Sort hedder en sten* en bog, hvis forskellige lag er af varierende kvalitet. Som et historisk katalog over interessante og måske ofte oversete kilder til folkereligion i Norden fungerer bogen godt; men i dens erklærede polemiske projekt lykkes den således mindre godt.

*Nikolaj Skou Haritopoulos, BA i Religionsvidenskab,
Afdeling for Religionsvidenskab, Aarhus Universitet*